

**Fond za humanitarno pravo
Istraživanje, dokumentacija i sećanje**

Makenzijeva 67, 11110 Beograd, Srbija

Tel/Fax: +381 11 3444 313

+381 11 3444 314

Email: office@hlc.org.yu

Home Page: <http://www.hlc.org.yu>

Prijedor 1992: Van osnovane sumnje

Subota, 24. jun 2006.

Sava Centar, Sala 2/0

Beograd, Srbija

- 09:00 **Registracija**
- 09:30 – 10:00 **Uvodne napomene**
Moderator: Silvija Panović–Đurić, Savet Evrope

Nataša Kandić, izvršna direktorka FHP
Ivana Dulić Marković, potpredsednica Vlade Srbije
Can Oztas, politički savetnik, Politički direktorat Saveta Evrope
Ruth Van Rhijin, OEBS, šef Odeljenja za vladavinu zakona i ljudska prava
Alexandra Milenov, portparol MKSJ za SCG
- 10:00– 10:45
Prva sesija **Istrage i pronalaženje optuženih**
Bob Reid, zamenik glavnog istražitelja MKSJ
- 10:45 – 11:30
Druga sesija **Slučajevi Tužilaštva – Prvi deo**
Nicholas Koumjian, bivši tužilac MKSJ
- 11:30– 12:00 **Pauza za kafu**
- 12:00– 12:45
Treća sesija **Slučajevi Tužilaštva – Drugi deo**
Nicholas Koumjian, bivši tužilac MKSJ
- 12:45 – 13:30
Četvrta sesija **Presude**

Micah Myers, pravnik, saradnik Žalbenog veća MKSJ

13: 30 – 14:00

Pitanja i odgovori

Moderator: Silvija Panović–Đurić, Savet Evrope

14:00 - 15:30

Ručak

15:30 – 17:30

Peta sesija

Glas žrtava

Moderator: Nataša Kandić

Nusreta Sivac

Mirsad Duratović

Teufik Kulašić

Zijad Bačić

Hidajet Horozović

17:30

Završne napomene

1. Uvodne napomene

Nataša Kandić, izvršna direktorka Fonda za humanitarno pravo rekla je: “Danas imamo izuzetnu priliku da preko video zapisa i komentara predstavnika MKTJ steknemo uvid u sudsku istinu o događajima u Prijedoru, koji su bili predmet dosadašnjih suđenja pred MKTJ. Osim toga, imamo priliku da o Prijedoru 1992. godine čujemo od samih ljudi koji su bili mučeni, zatvarani, ali i svedoci zločina prema svojim najbližim i drugima, samo zato što su nosili određeno ime.

Kazivanje istine putem javnog svedočenja žrtava jedan je od instrumenata kojim se društvo odnosi prema sopstvenoj prošlosti. U našem slučaju, budući da u Srbiji ne postoji politička elita koja razume da je iznošenje i prihvatanje istine važno upravo zbog budućnosti, da nema parlamenta koji bi se bavio odnosom prema nedelima u prošlosti i da se uporno poriče odgovornost za nedela prethodnog režima, ostaje na civilnom društvu da stalno opominje vlast da se mora suočiti sa nasleđem prošlosti i prihvatiti odgovornost, pre svega da bi se sprečilo ponavljanje zločina.”

Rekla je takođe kako veruje da će doći vreme ozbiljnog preispitivanja, kada će bosanski Srbi shvatiti da su zloupotrebljeni od strane vlasti u Srbiji i da su političke elite u Srbiji uvek spremne da ih se odreknu, kao pred Međunarodnim sudom pravde, tvrdeći da Srbija nije imala ništa sa ratom u BiH.

Ivana Dulić-Marković, potpredsednica Vlade Srbije, jedna je od retkih političara u Srbiji koja javno pokazuje svoj odnos, stav i osećanja prema svemu što se dogodilo u prošlosti. Pomenula je da je na prethodnoj konferenciji [Foča 92: van svake sumnje]

učestvovala u svojstvu građanina: “Kriila sam se iza toga da dolazim kao građanin, a zaista predstavljam vlast. Želim da svojim prisustvom doprinesem stvaranju prakse poštovanja sudskih odluka i žrtava.”

Podsetila je na Jaspersovo tumačenje krivice, po kom “krivica leži i na onima koji, kao što sam rekla na konferenciji o Srebrenici, nisu rekli teške reči pre zločina. Ravnodušnost prema zločinima, kod građana, a naročito kod vlasti, mora da prestane”.

Can Oztas, politički savetnik pri Političkom direktoratu Saveta Evrope istakao je da je prihvatanje utvrđenih činjenica važno za suživot u postkonfliktnim društvima i zato nije dobro što zbog protivljenja lokalnog [srpskog] stanovništva nije uspela inicijativa za podizanje spomenika žrtvama logora u blizini Prijedora. ”Konačno prihvatanje prošlosti onemogućilo bi poricanje i olakšalo suživot budućim generacijama”, rekao je Kan Oztas, zaključivši: “Mir se ne može održati na silu, već se može stvoriti razumevanjem.”

“Važno je da javnost u regionu bude upoznata sa činjenicama koje su utvrđene pred sudom, da istina i glas žrtava ne bi ostali samo u sudnici. Uloga suda u utvrđivanju istine preduslov je da se takva strašna dela više ne ponove. Naročito je važno da o njima čuje srpska javnost jer su činjeni u ime srpskog naroda“, rekla je Ruth van Rhijn ispred misije OEBS-a u Srbiji i zaključila da je zadatak pravosuđa u regionu da pokrene postupke tamo gde to nije uradio MKTJ, da utvrdi činjenice i predoči ih javnosti.

Alexandra Milenov, portparol MKTJ u Srbiji, dala je uvod u slučajeve MKTJ vezane za zločine u Prijedoru, za koje je optuženo 30 osoba, od posetilaca koncentracionih kampova do visokih službenika prijedorske opštine i Republike Srpske, uključujući i bivšeg srpskog predsednika Slobodana Miloševića.

Govoreći o praksi ignorisanja događaja u Prijedoru, započetom nakon emitovanja snimaka britanske televizijske kuće ITN, koji su prikazali samo mali deo onoga kroz šta su zatvorenici u logoru Omarska prošli, a koji su opet proglašeni falsifikatima, rekla je kako je “krajnje vreme da Vlada Srbije odlučno stane na stranu žrtava i pravde”, istakavši da “Srbija ne može promeniti prošlost, ali može promeniti svoj odnos prema prošlosti. Na taj način, Srbija može pokazati svetu svoju moralnu snagu.”

2. Istraga i pronalaženje optuženih

Zamenik šefa istrage Bob Reid opisao je opsežnu istragu pokrenutu nakon snimka britanske televizije ITN, koja je u avgustu 1992.godine boravila u Prijedoru uz dozvolu Radovana Karadžića.

Kao rezultat istrage pomenute televizije, utvrđene su sledeće činjenice o logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje:

Omarska je bio jedan od najozloglašnijih logora u vreme oružanih sukoba na prostorima bivše Jugoslavije. Zatvorenici su svakodnevno odvođeni na ispitivanje i brutalno prebijani. Neki su umirali od zadobijenih povreda. Ispitivanja su vršena i danju i noću u prostoriji u kojoj su spavale žene, pošto bi najpre očistile tragove batinanja. Neke od zatvorenica noću su silovali čuvari i „posetioci“ kampa.

Keraterm nije bio manje nasilan od Omarske. I tu su zatvorenici ispitivani i prebijani ili ubijani. Tela mrtvih zatvorenika ujutru su prikupljana u sobi 4 i odnošena. Posebno brutalno ubistvo desilo se u noći 24. jula 1992. godine u sobi broj 3, kada je ubijeno preko 100 zatvorenika. Prestao je sa radom, kao i Omarska, u avgustu 1992. godine, kada je utvrđeno da će britanska novinarska ekipa posetiti kamp. Zatvorenici su prebačeni u logore Manjaču i Trnopolje.

Trnopolje je bilo aktivan logor od maja do novembra 1992. godine; iako je bio označen kao logor za deportaciju, u njemu su se desile neviđene brutalnosti. Mlade žene i devojke silovane su, zatvorenici su prebijani, ubijani i zatvarani i držani u neljudskim okolnostima. Do avgusta 1992. godine u logoru su mahom bili starci, deca i žene, dok su krajem avgusta 1992. godine tu prebačeni zatvorenici iz Omarske i Keraterma.

Istraga je ukazala i na masovno ubistvo civila, u avgustu 1992. godine, dok su u konvoju prevoženi iz Prijedora. Utvrđeno je da su pripadnici Interventne jedinice, koji su pratili konvoj, u određenom trenutku izvršili odvajanje vojno sposobnih muškaraca od ostatka grupe. Preko 200 muškaraca je prebačeno do mesta Korićanske Stene, gde su streljani. Masakr je preživelo 12 osoba. Darko Mrđa, pripadnik Interventne jedinice, pred MKTJ je priznao krivicu za ovaj zločin.

Takođe je utvrđeno da je masovno etničko čišćenje vršeno i po selima u okolini Prijedora gde je živelo nesrpsko stanovništvo, kao što su Hambarine, Rizvanovići, Rakovčani, Čarakovo, Kozarac, Kozaruša, Brđani, Jaskići, Sivci, Trnopolje.

Uprkos uloženom trudu, nisu pronađene sve masovne grobnice ubijenih u logorima, samom gradu i okolnim selima. Ipak, analiza onih koje su pronađene, takođe je doprinela utvrđivanju činjenica.

Po meni, najvažniji rezultat ove istrage bio je to što je utvrđeno da Srbima u okolini Prijedora nikad nije bilo prećeno, ili bar ne u značajnijoj meri, od nesrpskog dela populacije. Otpora jeste bilo, čak manjih borbi u okolini grada, ali pre kao rezultat odbrane nego kao akcija koja je inicirala dalje sukobe. Ono što se dogodilo bila je opšta i sistematska akcija policije, vojske i dela građana Prijedora protiv nesrpskog dela populacije, koja je rezultirala zatvaranjem u logore, prisilnom deportacijom skoro čitavog nesrpskog stanovništva. Ne samo da je istragom utvrđeno šta se zaista desilo već su to potvrdila i sudska veća na suđenjima Mrđi i Stakiću, na suđenjima za Omarsku i Keraterm. Istragom smo želeli da pošaljemo poruku potencijalnim zločincima da će, bez obzira na to koji položaj zauzimaju i čime se bave, biti sudski gonjeni, ako za to postoje dokazi. Ne verujem da sada zločinci mirno spavaju. Ulogu MKTJ preuzeli su domaći sudovi, koji će nastaviti da istražuju i sude u svim slučajevima u kojima postoje dokazi da su u toku oružanih sukoba činjena zlodela”, rekao je Bob Reid.

Kao rezultat istrage, za zločine u logoru Omarska optuženo je 19 osoba, a za zločine u Keratermu 13 osoba. Optužnice su podignute i protiv članova kriznog štaba, dr Milomira Stakića, dr Milana Kovačevića i Sime Drljače. Darko Mrđa optužen je za zločin na planini Vlašić.

3. Slučajevi tužilaštva

Bivši zastupnik optužbe Nick Koumjian dao je detaljan opis suđenja Milomiru Stakiću, vrhovnom političkom vođi bosanskih Srba u opštini Prijedor, koji je osuđen na 40 godina zatvora. Takođe se osvrnuo i na procese protiv šestoro optuženih, koji su se izjasnili krivim za zločine počinjene u Prijedoru. Jedna od njih je Biljana Plavšić, član Predsedništva Republike Srpske i Vrhovne komande, koja je na služenju kazne od 11 godina.

Nik Koumjian je izneo pregled dokaza korišćenih pri podizanju optužnica, bazirajući se na činjenicama koje su na osnovu tih dokaza ustanovljene: “Na osnovu dokaza, pokazalo se da je organizovan kriminalni poduhvat sproveden da bi se ostvarila etnička podela i zauvek izvršila promena demografske slike Prijedora i okoline. Neki Srbi pomagali su svojim komšijama. Jedanaestoro Srba je zbog toga završilo u logoru Omarska.” Takođe je objasnio da “dok je neko nasilje zaista bilo spontano i nasumično, dokazi pokazuju da je sam poduhvat bio organizovan u saradnji sa političkim vrhom, policijom i armijom. Dokaz su stotine tela u masovnim grobnicama, jer je sama ta aktivnost zahtevala mnogo organizacije”.

Kao ilustracija dokaza prezentovanih tokom suđenja puštena su svedočenja, na osnovu kojih se takođe došlo do važnih činjenica. Dr Merzanić, zatvorenik logora Trnopolje, svedočio je o granatiranju Kozarca i svom pokušaju da u takvim uslovima obezbedi medicinsku pomoć za svoje dvoje dece koja su umirala.

Samir Poljac, mladić koji je po zatočenju odveden u logor Omarska, svedočio je o svom desetodnevnom boravku u pretrpanoj garaži, kao i o dva mladića koje je gledao dok su umirali. Tek kasnije, Samir je otkrio da je i njegov otac boravio u Omarskoj, ali u trenutku kada je to otkrio, njegov otac je već bio odveden. Nikada nije pronađen.

4. Presude

Činjenice utvrđene u toku postupaka kasnije su postale osnova presuda, o kojima je govorio Micah Myers, pravni savetnik u Žalbenom veću Tribunala.

Donete presude poslužiće u budućnosti kao dokumenti na osnovu kojih su tokom suđenja ustanovljene činjenice „koje su, pošto su u procesu potvrđene, postale definitivni istorijski izvor o onome šta se desilo u Prijedoru. Na taj način, presudama su potvrđeni događaji kao što je postojanje logora Omarska, Keraterm i Trnopolje, napad na Hambarine, korišćenje sile protiv civila, napad na Kozarac i ubistva koja su zatim usledila, sudbina konvoja civila na planini Vlašić“.

Presude su ukazale na odgovornost pripadnika vlasti, vojske i policije na lokalnom i regionalnom nivou, u slučaju Milomira Stakića, predsednika Skupštine opštine i predsednika Opštinskog vijeća za narodnu odbranu i Radislava Brđanina, predsednika Kriznog štaba Autonomne regije Krajina. Odgovornost na nacionalnom nivou priznala je Biljana Plavšić, član Predsedništva i Vrhovne komande Republike Srpske, u kontekstu krivice za sve zločine sprovedene na teritoriji Bosne i Hercegovine. “Presude ne samo da pomažu kreiranju istorijske istine već i obezbeđuju pravičnost: tako se ne može reći da ne postoji dovoljno dokaza da je zločin počinjen i da je optužena osoba za njega odgovorna“, rekao je Micah Myers.

Posebna pažnja posvećena je žalbenom postupku, u kom se “mogu ponovo ispitati izneti dokazi i osporiti oni koji nisu imali osnovu.“ U slučaju Stakić, tek je u tom delu procesa utvrđen niz činjenica koje nisu utvrđene u redovnom postupku.

Govoreći o predmetima u kojima su optuženi priznali krivicu, usled čega im je kazna smanjena, Micah Myers je rekao da se i na ovaj način “uspostavlja istorijska istina, (...) da bi se utvrdile važne činjenice koje će omogućiti da se privedu pravdi krivci.“ Kao prednost ove prakse naveo je umanjenu mogućnost poricanja da su se zločini desili, unapređenje procesa pomirenja kada je kajanje iskreno, dobrobit žrtava, jer će biti pošteđene svedočenja, i dostupnost novih informacija .

5. Glas žrtava

Nataša Kandić: Sa nama su danas, sa leve strane gledano, Hidajet Horozović, selo Zecovi, naselje Gradina, opština Prijedor; Nusreta Sivac, sudija pre rata, posle rata stalno je govorila: sudija, sudija, ali nikako nije došla do mesta sudije. Ona se nalazila u logoru Omarska; do mene je Mirsad Duratović koji je u to vreme imao 17 godina, on je takođe iz svog mesta Bišćani odveden u logor Omarsku; do Mirsada je Teufik Kulašić iz Kozarca, on se znači nalazi sve vreme u Kozarcu a zatim je odveden i završava u logoru Keraterm; i iza njega je Zijad Bačić koji je takođe iz sela Zecovi, naselje Gradina, koji tada u to vreme, u julu 1992. godine ima 14 godina.

Mi smo se dogovorili da Nusureta probije led, niko od njih nikada nije govorio pred ovim skupom. Nusreta, pošto se godinama već bori na raznim stranama, što u Prijedoru, što u Banja Luci, nekako imamo poverenja da ona može više da izdrži nego ostali. Inače, posle sesije Glas žrtava nema pitanja, nema rasprave, ovo je vreme koje posvećujemo svim žrtvama.

Danas je sa nama petoro onih kojima neće biti lako da govore, neko ko je tada imao 14 godina, a danas sedne ovde i može da priča, to je užasno teško, užasno komplikovano, emocionalno i mentalno, da može da savlada taj napor, da može da govori o stvarima koje se tiču njegovih najbližih. Ali pomozimo im na taj način što ćemo da slušamo, da pokažemo da oni nama i sve druge žrtve jesu bitne i da je to jedino važno. Mi nismo znali šta se događa, ali to ne znači da nismo u moralnom smislu odgovorni zato što nismo znali ili što smo skretali pogled.

Svima nama koji učestvujemo u konferencijama posvećenim kazivanju istine je važno da pokažemo žrtvama da su nam bitne, da hoćemo da znamo šta im se dogodilo i osećamo se odgovornim za to što im se dogodilo. A iz njihovih priča ćemo videti koliko su i oni tada kada se njima događa, znali malo šta se događa drugome. Evo ja molim Nusretu.

Nusreta Sivac bivši sudija Općinskog suda u Prijedoru: “Prije nego što počnem da pričam o svojim iskustvima koja su mi se desila u Prijedoru 1992. godine, konkretno u logoru Omarska, želim sve da vas pozdravim. Drago mi je što mogu govoriti o teškim, mučnim iskustvima. Međutim, žao mi je što danas svoju priču ne mogu podijeliti sa svojim sugrađanima Srbima koji nisu, nažalost, došli ovdje da čuju nas preživjele. Nataša je već rekla, ja sam Nusreta Sivac, rođena u Prijedoru, živjela u Prijedoru, radila u općinskom sudu kao sudija civilista sve do 1992. godine kada su Srbi u noći 29. na 30. aprila nasilno preuzeli vlast. Dakle, srušili su legalno izabrane organe vlasti i zauzeli sve pozicije u gradu. Mi u Prijedoru smo prije osjetili taj rat nego ljudi u drugim djelovima Bosne i Hercegovine, s obzirom da smo 24 km udaljeni od Hrvatske; mnogi Prijedorčani su dobivali pozive i mobilisani su na frontu zapadne Slavonije, počele su se tenzije dizati početkom rata u Hrvatskoj. Međutim, stradanje u Prijedoru počinje kada je preuzeta vlast od strane Srpske demokratske stranke uz pomoć vojske, koja se još uvijek deklarirala kao Jugoslovenska narodna armija, i policije. Tada su počeli otkazi na poslu.

Ja ću se više fokusirati na svoje sopstveno iskustvo, ja sam uobičajeno prvi radni dan poslije tog državnog puča, kako ga mi zovemo, pošla na posao, međutim pred zgradom suda vidjela sam gomilu naoružanih ljudi, nekakav punkt je postavljen, i pitali su me kuda idem. Ja sam rekla da idem na posao, međutim oni su izvadili neku listu i rekli su mi da ja tu više ne radim. Vratila sam se kući, šta mi je drugo preostajalo, i onda sam jedino mogla slušati sada srpski radio, koji je pod kontrolom tih novouspostavljenih vlasti emitirao nekakve proglose iz kriznog štaba. Prvi put sam čula da taj krizni štab postoji u Prijedoru. Evo i usput mogu gospodinu Hadžoviću odgovoriti na pitanje, pitao je za trake i zastave, iz tog Kriznog štaba je izdato saopštenje da svi građani nesrpske nacionalnosti moraju u slučaju kretanja po gradu nositi oko ruke bijele trake i da moraju na prozorima svojih kuća i stanova izvisiti bijele zastave. Uveden je i policijski sat koji je, naravno, važio samo za nesrpsko stanovništvo. Mislila sam u tom trenutku da je to najtragičnije što mi se može desiti, da me neko istjera bez ikakvog razloga s posla, samo zato što sam, je li, Bošnjakinja. Međutim, nije to bilo stradanje, tek će posle početi ono pravo.

Počelo se pričati po gradu o postojanju nekakvih logora, u Omarskoj, Keratermu, Trnopolju. Ja sam mislila da se tu vode samo muškarci, nisam ni u podsvjesti mogla pomisliti da ću i ja završiti u jednom od najzloglasnijih logora na području bivše Jugoslavije.

Prvo su počeli napadi na sela: 22. maja počeo je napad na selo Hambarine, 24. maja napad na Kozarac. Ogromne kolone ljudi stizale su iz tih sela u grad, međutim ja sam živjela u jednom naselju gdje nam je rečeno da mi te ljude ne smijemo primati i ukoliko ih ko primi, da će snositi zbog toga posljedice.

Ja nisam hapšena na klasični način kao mnogi moji sugrađani. 8. 6. 1992. godine ja sam dobila od svoje snahe saopštenje da je moj brat odveden u policijsku stanicu na informativni razgovor. Naravno, bilo mi je teško, jer brat je imao malu djecu u to vrijeme, da bi se moj brat vratio isti dan naveče i pozvao mene da dođem kod njega, stanujemo jako blizu, da mi kaže da je došlo do strašne zabune, da je bio u Omarskoj i da je rečeno da se ja trebam ujutro javiti u policijsku stanicu Prijedor. Ja sam ga pitala šta on to priča, kakve ja veze imam s tim. On je rekao da je to njemu lično saopštio Miroslav Kvočka, sada slobodan, koji je izdržao dvije trećine kazne u Hagu i koji se vratio u Prijedor, koji je moj komšija i koga srećem svakodnevno. I ja sam naravno to i učinila, javila se u policijsku stanicu i prije nego sam pošla u policijsku stanicu, prošla sam kraj zgrade suda, je li, i htjela sam da pitam svoje kolege da li oni znaju nešto o tome zašto mene pozivaju u policiju. Oni su me ignorisali, rekli su da je to stvar policije. I tako sam ja strpana u nekakav autobus sa puno naoružanih ljudi koji naravno u tom momentu dosta njih nisam znala i odvežena na cestu Prijedor – Banja Luka, nisam znala naravno ni kud, niko mi ništa nije govorio, i stigla sam u Omarsku 9. 6. 1992. godine.

Rekli su mi da sjedim i da ću isti dan biti ispitana. Vidjela sam jedan stravičan prizor, bila sam šokirana, u tom momentu vidjela sam na hiljade ljudi, većinu nisam poznavala, i tri žene iz Kozarca, jednu sam od njih poznavala. Taj dan su me ispitivali u toj upravnoj zgradi dva isljednika iz Prijedora koje sam znala od prije rata, pitali su me nekakva uopštena pitanja o referendumu za suverenu nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, jesam li ja izlazila na referendum, pitali su me o nekim ljudima koje ja uopće ne poznajem, tako da sam ja u tom momentu pomislila da je to uvod za neku krupnu optužnicu, je li, koju ću ja dobiti, pročitati itd. To ispitivanje je trajalo možda sat vremena, meni vječnost, i cijelo vrijeme ispitivanja u mene je bio uperen snajper, puška, ja se i danas ne razumijem u oružje, pa ne znam što je. Kada su završili to ispitivanje, rekli su mi da sjedim dole u restoranu, i da, ako se sjetim nekih detalja, to stražarima kažem da me ponovo ispituju. Rekli su i to da me ne mogu vratiti u Prijedor jer imaju probleme s gorivom, nemaju vozila, a ja sam naivno pomislila da će me možda vratiti, da će to gorivo stići. Ove tri žene kojima sam to rekla, koje su tu već imale podug staž, rekle su mi da odatle nikad niko nije izišao za to vrijeme otkad one tu borave. I prespavala sam, jednu sam tu noć provjela u Omarskoj i sutradan u 9:00 časova ujutro počeli su dolaziti zatočenici u grupama oko 30 ljudi u taj restoran u kojem sam boravila zajedno sa te tri žene. I one su sad dijelile neku hranu, ja još ništa nisam znala, naravno za ta dva mjeseca ja ću posložiti kockice u svojoj glavi. I sad vidim puno ljudi. Najviše je bilo intelektualaca, malo je bilo prijedorskih intelektualaca koji nisu prošli nijedan od ova tri logora. Vidim svoje radne kolege suce, predsjednika suda, ljekare, inženjere, ugledne ljude u Prijedoru, autoritete, ljude bogate, koji su bogatstvo stekli svojim radom, pripadnike političkih partija, Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice, vidim dječake neke, još ne znam otkud oni tu, vidim stare ljude, iznemogle ljude. U toku tog boravka shvatila sam da su to ljudi koji su prilikom etničkog čišćenja sela dovedeni, koji su ciljano dovedeni jer su postojali nekakvi spiskovi.

Logor je funkcionirao u tri stražarske smjene i u svakoj stražarskoj smjeni bio je šef smjene. One su se smjenjivale, te straže, i postojali su isljednici u logoru koji su svakodnevno ispitivali zatočenike bez ikakve pismene optužbe, u sobama u kojima su žene naveče provodile noći. Dakle, sve logorske prostorije su bile ispunjene muškarcima, a iznad restorana u dvije prostorije boravile su žene, ukupno njih 36,

potpuno izolirane od muškaraca. Žene su imale i tu radnu obavezu koja se sastojala u tome da moraju dijeliti taj jedan jedini obrok zatočenicima u Omarskoj. A on se sastojao obično od komadića kruha, malo kuhanog graha ili dva lista kupusa, i pošto je bilo ljeto, visoke temperature, to je bilo uglavnom pokvareno. Tako da u logoru su se ubrzo pojavile bolesti stomačne, uši, usled tih teških, nemogućih uslova nije bilo ni vode, tamo gdje su muškarci boravili njima je još i bilo teže, tu su i fiziološke potrebe vršili. A dan moj i žena kada bi došle u restoran, kada bi se spustile iz tih soba sa kata, počinjao je sa brojanjem mrtvih na travnjaku ispred "bijele kuće". I svaki put bi onako potanko jedna drugoj šaptale koliko si ti izbrojala, nekad do 30, nekad 25, kako kada. Po garderobi smo mogle zaključiti o kome bi se moglo raditi ako nekog dobro poznajete, nema tu, ne mijenjate garderobu, u čemu ste došli u tome i boravite. Stražari su obično pili jako puno. Tukli. Imala sam priliku jako često u toj sobi, u kojoj sam provodila noći sa ostalim ženama, u jednoj je sobi bilo 18 žena, u drugoj 18, zaticati te sprave za mučenje ljudi. Kada bi došli naveče iz restorana u te sobe da provedemo tu noć, sobe su bile krvave, pod je sav bio od krvi, zidovi su bili krvavi, bili su tragovi odjeće pocijepane od udaraca. Dva puta smo predavali upravi logora te sprave koje smo zatekli, to su bili željezni predmeti, drveni predmeti, palice, nekakve kugle željezne. I u toku dana kada bi sišle u restoran da dijelimo taj obrok, čule bi strašne krike tih ljudi koje gore ispituju, koji vape za pomoć, plaču, vrište, lomljenje. Tako bi onda stražari pojačali muziku u restoranu da bi mi što manje čuli te krike zatočenika. U tim grupama u kojima su zatočnici dolazili u restoran da jedu, vrlo često sam imala priliku vidjeti oca i sina, bili su bračni parovi kompletno zatočeni, žena bude u jednoj sobi, a muž bude u nekom drugom dijelu logora, dijete u trećem dijelu logora, tako da nisu mogli imati nikakav kontakt.

Uvijek kada pričam o tom svom iskustvu, ne mogu zaboraviti jedan trenutak kada je došao jedan pijani stražar sa kokardom i kada je jednoj mojoj kolegici urezao krst na licu. To je bila jedna starija žena, vrlo ugledna žena, ona je samo mirno sjedila, preživjela je tada, ali poslije su je odveli i do danas nije nigdje pronađena, ni u jednoj masovnoj grobnici. Sjećam se takođe jedne scene, da, jednom su nas uvježbavali da pjevamo pjesme srpske o Draži Mihajloviću, o Srbiji, i mi nismo znali što oni vježbaju, kao hor neki da nastupa. Naravno, nismo znali tada da će doći u posjetu visoka delegacija Republike Srpske i Radislav Brđanin među njima, Stojan Župljanin; Radislavu se sudilo u Hagu, a Stojan je još uvijek u bekstvu. Tako da su logoraši morali pjevati pjesme i dočekati tu visoku delegaciju sa dignuta tri prsta i parolama "Živjela Srbija", i tako. Usred tih nemogućih uslova, usled gladi, pojavile su se ubrzo razne bolesti, ljudi su bili izmučeni. Međutim, nemate se vi kome obratiti niti tražiti bilo kakvu pomoć. Jednom su se tako stražari jako dobro zabavljali kada su naterali logoraše da se skinu goli i da ih kupaju velikim šmrkovima kojima se kamioni peru, rudnički, teška mašinerija u stvari. Postavili su ih na pistu i prskali ih tih šmrkom od koga su oni padali, neki u nesvest, neki od iscrpljenosti i među njima su naterali jednu jedinu ženu koja nikad nije mogla biti s nama ženama nego je bila izolirana u "bijeloj kući", Hajra Hadžić, nju su skinuli голу, tako da su orgijali u logoru. Nažalost, ni Hajra nije nikada pronađena, likvidirana je negdje, u nekoj je od masovnih grobnica.

Ja zaista ne volim brojke koristiti kada govorim o ovome što se dešavalo u Omarskoj, jer još uvijek se ti podaci utvrđuju. Hiljade ljudi je prošlo kroz logor. Prolaze kroz špalir stražara koji tuku usput. Onaj ko ne pojede ručak, ako nije u stanju zbog iznurenosti, starosti, bolesti, onda bude tučen u restoranu pred očima žena, nekad i do smrti. Gledala sam svoje sugrađane, drage meni osobe, rođake, prijatelje kako nestaju.

U jednom momentu sam vidjela da više nema nikog iz pravosuđa, u logoru sam ja jedina ostala. Nema više nikog od doktora prijedorskih, osim doktora Sadikovića, koji više nije htio dolaziti ni na ručak, na taj obrok. Tako da sam eto i ja bila u tom redu za smrt, i molim Boga da me likvidiraju, da završim tu, jer ubijala me je ta bespomoćnost, tu nisam mogla ništa promijeniti, bilo je rizik bilo šta reći i reagirati. Najgore je bilo kada jave nekom od stražara da mu je neko poginuo negdje na frontu, onda krene odmazda prema logorašima, to onda nastupi masakr u logoru.

Kako su nas dovodili u logore, eto kažem, taj jedan jedini put su me ispitivali, više me nisu ni zvali na ispitivanje, samo taj jedan jedini put, jer su stalno dovodili nekog novog, pa valjda nisu stigli, uglavnom od 36 žena, pet mojih prijateljica nije preživelo Omarsku, njih tri su ekshumirane, za dvema se još traga. Dvije su ekshumirane na području opštine Bosanska Krupa, dakle sada u federalnom dijelu BiH u nekoj krečani, jedna od njih je studentica bila, imala je samo 22 godine. Među nama ženama bilo je od 18 godina do 70 godina starosne dobi. Bilo je intelektualki, bilo je domaćica, uglavnom su sve ugledne žene i poneka koja bi zalutala, koja je bila sama pa joj je trebalo oduzeti stan ili nešto, pa bi je doveli u logor. Bilo mi je strašno gledati moju prijateljicu Sedimu Menković kojoj su obadva sina bila u logoru, kojima ona nije mogla doturiti ni komad kruha. Ili Fikretu Pervanić kojoj su bila četiri sina zatočena u Omarskoj, a muž ne zna ni gdje je ni šta je. Seditu Medunjanin koju su odveli negdje navodno na razmjenu, poslije je pronađena u jednoj od masovnih grobnica, i njenog jedinog sina koji je preživio Omarsku, ili njenog muža kojeg masakriraju ispred "bijeke kuće". Da ne bih mogla više pričati stvarno o tim detaljima, koliko god vam je Nataša rekla da ja i mogu i sve, svaki put prorade emocije i uzbudim se naravno kada pričam o svemu tome.

Nama su stražari govorili da smo mi tu jako bezbjedni, sigurni, da nam je tu bolje nego u gradu, jer tamo muslimanske snage napadaju, hrvatske, da su stigli hosovci, zenge, ne znam ni ja, i da smo mi tu jako sigurni, bezbjedni, tako da trebamo biti sretni što smo u logoru, je l'. Stražari su nam govorili i da je tretman na nivou, zato što su u Zenici žene izložene strašnom seksualnom zlostavljanju. U Tuzli da su rodile janjičare, da se po Sarajevu Srbi masakriraju, da se bacaju u zoološki vrt u Pionirskoj dolini, itd. Mi smo to samo slušale i čutale, naravno. E, kada se saznalo za Omarsku logor i kada je najavljena ekipa ITN mi smo osjetili da se nešto u Omarskoj dešava, jer su zatočenici morali čistiti logor, uređivati i tako to. Trećeg avgusta pozvao je nas žene komandant, odnosno upravnik Željko Mehić koji je sad prebačen iz Haga u Sarajevo, u Sud BiH, i njegov zamenik, da se spremimo i da idemo nekud. Mi smo pitali kuda, oni su rekli: u Trnopolje. I tako je bilo, jedna grupa žena, i ja sam sa tom grupom, prebačena sam u logor Trnopolje i tamo sam provela pet dana i onda sam puštena kući uz neke garancije. Međutim, ja više nisam imala ni kuće, ni stana jer se u moj stan za vrijeme dok sam ja bila u Omarskoj uselila moja radna koleginica, vrlo dobra moja kolegica, bila je srpske nacionalnosti, tako da ja nisam praktično imala gdje živjeti. Ja sam bila kod nekih prijatelja, poznanika, rođaka i imala jednu jedinu želju, samo da napustim moj grad. Uz silne nekakve peripetije, potvrde koje sam morala od tih lokalnih vlasti dobiti, to sam i uspjela tek u oktobru, i onda sam otišla u izbjeglištvo uz veliku muku, preko Hrvatske, snaga UNPROFOR-a koje su bile u ovim okupiranim dijelovima, u Dvoru na Uni, otići u Hrvatsku i tamo sam bila četiri godine. U Bosnu sam se vratila 1996. godine, krajem 1996. u Sanski Most, jer u

Prijedor nisam mogla ni pomisliti da odem, na kraju niko nije mogao otić tamo ni u posjetu. Vratila sam se u Prijedor 2002. godine u ljeto, u svoj stan. Međutim, nisam prihvaćena od svojih komšija, niko me u početku nije htio ni pozdravljati. Kada su vidjeli da sam ja tu došla zaista da živim u svom stanu, napisali su mi odmah za dobrodošlicu veliki natpis kraj mojih vrata "Omarska". Počela sam, naravno, sretati sve te silne isljednike, sve te ljude koji su u logoru ispitivali, mučili zatočenike, ali evo ostala sam, hvala Bogu, i ne mislim ići iz Prijedora.

Prijedor se, nažalost, nije još suočio sa onim što se desilo. Evo ja u Beogradu već sam možda treći put, pričam ovo, a u Prijedoru ne. Još uvijek, bez obzira na tolike presude Tribunala, bez obzira na preko pedeset otkrivenih masovnih i na stotine pojedinačnih grobnica, bez obzira na knjigu nestalih koju je nevladina organizacija bila je bila je "Izvor" izdala, gdje imenom, prezimenom, matičnim brojem stoji 3227 ubijenih civila Prijedorčana, među njima 128 djece, žena, Prijedor se ne želi suočiti s tim i ne želi prihvatiti to. Mi smo samo pokušali izgraditi jedan memorijalni spomenik logor Omarska u znak sjećanja na žrtve, naišli smo na strašne otpore, iako je grad pun spomenika srpskim borcima, i onaj ko nikad nije bio u Prijedoru, ko bi sad došao, mislio bi da su tu stradali samo Srbi. Naravno, još uvijek nisu svi ljudi pronađeni, još uvijek se ekshumirani iz masovnih grobnica ne mogu držati u Prijedoru, nego se voze u federalni dio u Sanski Most gde se vrši identifikacija. O onome što sam ja proživjela lično i što sam sve vidjela u logoru, ja sam dva puta svjedočila pred Tribunalom, u slučaju *Kvočka i ostali* i u slučaju *Brđanin - Talić*, odnosno Brđanin, jer Talić je već bio u Beogradu u bolnici pošto je bio jako teško bolestan. I imam namjeru, naravno, svaki put kad me sud pozove, da se odazivam da svjedočim.

Mirsad Duratović: Kao što je Nataša rekla, ja sam Mirsad Duratović, dolazim iz jednog naselja koje je jedno četiri kilometra od centra Prijedora, zove se Bišćani. Naselje je bilo od početka ovih sukoba, od 22. maja u potpunom okruženju, u medijskoj blokadi, nismo znali šta se dešava u Prijedoru i u čitavoj Bosni i Hercegovini. Dvadesetog jula 1992. godine izvršena je akcija etničkog čišćenja naselja na lijevoj obali rijeke Sane, tj. naselja Bišćani, Rizvanovići i Rakovčani i dijela Hambarina. U tome periodu između 24. maja i 20. jula, kao što sam rekao, čitav taj prostor, negdje oko 1200 domaćinstava se nalazilo na tom području, bio je pod sporadičnom artiljerijskom paljbom iz okolnih srpskih sela, sada da ne nabrajam sva sela okolo, tako da se stvaralo čitavo vrijeme neka panika i neki strah među narodom. Dvadesetog jula krenula je ta akcija čišćenja u ranim jutarnjim satima uz veliki broj pešadijskih snaga, oklopnih vozila. Po nekim procjenama negdje možda preko pet hiljada vojnika je bilo uključeno u čitavu akciju, dobro pripremljena akcija i dugo planirana. Po saopštenjima kriznog štaba mi smo sledili uputstva, iznosili smo neke bijele zastave, bilo kakvo bijelo platno, stavljali na kuće kao znak lojalnosti toj novoj vlasti u Republici Srpskoj. Rekli su da će biti samo nekih pretresa, da će se tražiti naoružanje, da neće biti nekih hapšenja, ništa, ko nije kriv, neka čeka kući. Mi smo bili u našoj porodičnoj kući, ja, otac, brat i mati i još jedna familija iz komšiluka tu, četiri člana i šest bližih članova familije od oca. Vojska je došla do naše kuće, pošto je naša kuća na samom ulazu u selo, došla je do naše kuće, tražili su da izađu svi napolje iz podruma naše kuće, tu smo svi čekali na jednom mjestu, takve su bile instrukcije. Izišli smo svi. Odmah po izlasku iz tog podruma, razdvajali su muške na jednu stranu, žene i skroz sitnu djecu na drugu stranu. Zatim su pitali koji su maloljetni u toj grupi muškaraca. Izišli smo nas petorica. Tog jednog od nas petorice vratili su nazad među žene i djecu, a nas četvoricu, među njima i mog brata od 15 godina uzeli su napred

kao živi štit da idemo ispred vojske. Pošto oni ulaze u selo, ne znaju da li će neko pripucati na njih, da im budemo kao štit, pa da mi prvi stradamo, da oni imaju vremena da se sklone. Muški su ostali postrojani u dvorištu uz kuću mog strica. Pucalo se na sve strane, čula se pucnjava, narod je bježao po njivama, po šumama tamo. Nisam znao šta se desilo kod kuće dole. Kako smo nailazili na koju kuću, pitali su čija je kuća, gdje je vlasnik. Tukli nas, maltretirali, bez obzira na godine, uzrast i sve. Vodili nas do centra sela, tu je bio neki sabirni centar odakle su vodili ove muškarce u logor. Na putu do tog sabirnog mjesta u centru sela, naišli su na grupu izbjeglica koji su odranije boravili u Bišćanima, koji su iz sela Hambarine, koji su protjerani 24. maja.

Bilo je negdje desetak ljudi, ja nisam mogao brojati jer nije mi bilo do brojanja, njih su naterali da se među sobom tuku, malo kao boks da gledaju između oca i sina i tako. Oni su se onako malo gurali, pa su se oni zaleteli kundacima pušaka među njih: "da im mi pokažemo kako se udara." Onda su ljudi počeli da bježe, dvojica su počela bježati, vidjeli su da je, što se kaže, vrug odnio šalu, oni su otvorili rafalnu paljbu i sve postreljali. Mi smo stajali, nas četvorica maloljetnika, stajali smo neka dva do tri metra udaljeni od tog mjesta. Onda je jedan od njih izvadio pištolj i krenuo od jednog do drugog, svakome još po jedan metak dodao na to sve. Malo dalje jednog su uhvatili u pokušaju bekstva isto tako negdje, onda su mu rekli: "Hajde, trči sada dolje niz njivu, kud bježiš ovamo, ne možeš u selo, bježi niz njivu, dole je čist prostor." Čovjek je odmah shvatio šta mu se priprema, rekao: "nemojte ljudi." "Idi ti samo dole, dole je čisto". On se udaljio nekih desetak metara od te grupe vojnika. Jedan vojnik je digao pušku da puca za njim, drugi je stavio ruku na pušku i rekao: "Nemoj, pusti čovjeka, ja ću, to je moj radni kolega." Digao je pušku i jedan metak u potiljak je bio dosta. Kad su nas odveli do centra sela, tamo je već bila veća grupa muškaraca, među njima takođe i maloljetnika koji su čekali. Ne znamo ni mi u tom momentu šta se čekalo. Ležali su u nesvesti, krvavi, izmlaćeni, svakakvih je bilo. Onda su se pojavili autobusi. U međuvremenu, mog brata i stričevića, od strica sin, vratili su kući, pošto su bili malo manji rastom i brat je imao 15 godina, rekli im da idu kući, da su oni još mladi da idu u logor. Njih su dvojicu vratili kući, a mene i još ovog drugog maloljetnika su strpali u autobuse i povezli u nepoznatom pravcu. Kasnije ću, po izlasku iz logora tek, saznati da mi je komplet familija, ti kod kuće što su ostali, poubijana, da taj brat i taj takođe maloljetni stričević nikad nisu došli kući nit su gdje pronađeni, ni živi ni mrtvi, do dan-danas.

Taj dan 20. jula kod kuće ubijeno je deset članova moje porodice, među njima did i nana od 60 i 70 godina, strina. U komšiluku je ubijeno još maloljetnika, a tri dana kasnije u logoru Keratermu, ovaj masakr 24. jula, ubijena su dva materina brata, jedan je ubijen odmah, jedan je bio ranjen, otišao je s tim ubijenim. Prošle godine su ekshumirani u jednoj masovnoj grobnici u Kozarcu. Od ostalih članova nestalih, ubijenih, ne nestalih, nestali su nestali, ubijeni su ubijeni, od ubijenih još nikoga nismo pronašli 14 godina kasnije. Ja sam autobusom dovežen pred logor Keraterm.

Tu je nastala neka pometnja, nešto među tim vojnicima tamo, zašto smo mi prevezeni tu, zašto nismo pobijeni odmah negdje usput. Rečeno je da se vozimo za Omarsku, da u Keratermu nema više mjesta. Ako ima u Omarskoj, ako nema, zna se šta im je činiti. Došli smo u Omarsku, i na našu sreću, primljeni smo u logor. Po ulasku u logor, tamo je bio neki sto, prvo smo se morali upisati ko smo, šta smo, odakle dolazimo, predati novac, dokumente, čak i ako si imao malo bolju garderobu, obuću, morao si sve

ostaviti tu. Smješten sam prvo u "bijelu kuću" koju smo danas imali priliku vidjeti. Tamo taj prvi dan, isto večer, sam prebačen iznad onog hangara gore u dve kancelarije što su bile. Treći dan čini mi se da je bio, više se ne sjećam, treći, četvrti dan sam izveden na ispitivanje sa još jednim komšijom. Taj komšija je ubijen u toku ispitivanja. Ispitivali su nas u dvije različite kancelarije. Na putu od tih kancelarija do mjesta isleđivanja je postojala neka, da kažem, priprema pred ispitivanje, utjerivanje straha u kosti, malo batinanja i svega onoga što se već dešavalo, ono o čemu je bilo govora ranije. U toj kancelariji ja sam isleđivan. Tamo sam vidio neke, bilo je tamo mali, mini akvarijum, nešto sa vodom, i kablovi, štek-doza, utičnica, žice su bile gole, verovatno je korišteno za maltretiranje, možemo samo zamisliti šta je rađeno, mislim normalan čovjek ne može zamisliti šta je rađeno s tim. Poslije ispitivanja prebačen sam u garažu dolje, gdje smo vidjeli danas ove dempere na slici. Tu sam ostao do 6. avgusta, do dana raspuštanja logora Omarska. Za vrijeme čitavog boravka u logoru u Omarskoj nisam imao nikakav poseban tretman kao logoraš, u smislu više hrane, više vode ili bolja njega neka. Bili smo fizički i psihički i svakako maltretirani. Prilikom raspuštanja logora Omarska, nekom igrom slučaja završio sam na Manjači, jer tekle su prozivke, ta sortiranja ko će za Manjaču, ko će za Trnopolje, ko će valjda ostati dalje u Omarskoj. I ostala je neka grupica od 60-70 nas na kraju kojih nema na spisku nigdje. Opet je krenulo ono šta s nama, kuda s nama. Smešteni smo u autobuse za Manjaču. Put do Manjače, autobus u kome je bilo, da ne kažemo, pet puta više ljudi nego što je moglo da stane, ne može se opisati ovako u par riječi šta se sve dešavalo usput, koje su patnje bile. Posle dolaska na Manjaču u kasnim noćnim satima, noćili smo u autobusima, ujutro smo istjerani na neku ledinu pred ulazom, to je gore bio vojni poligon, kasarna, ko ne zna, mislim tenkovski poligon, i ono vojno dobro gdje se proizvodila hrana za potrebe vojske, ogromne štale i to poljoprivredno dobro je bilo. Istjerani smo na tu neku ledinu, opet su krenule te prozivke, na kraju smo opet ostali mi ti kojih nas nije bilo na spisku u Omarskoj, opet to šta s nama, tražili su ti gore, ta vojska, taj neki pukovnik bio, čini mi se, posle sam saznao da je pukovnik po činu bio, da se vratimo nazad za Prijedor s tim autobusima što se vraćaju za Prijedor. Ovi nas nisu htjeli potjerati, tako da su nas ovi nazad takoreći primili u logor opet. U logoru Manjača bili su nešto bolji uslovi nego u Omarskoj, ali opet bez nekog posebnog tretmana za maloljetnike. Jednog dana se pojavila ta neka grupica vojnika, tražili su da izađu svi maloljetni koji imaju. Mi smo mislili da idemo na neku slobodu, da će nas pustiti. Odveli su nas negdje iza neke kućice, sto, stolice, mi smo sjeli, neki vojnik je bio pokraj nas. Sjedeli smo, pričali onako normalno jedan period, i onda su rekli: "sad idite nazad", u te štale. Nismo znali šta je u pitanju, posle smo saznali da su dolazili neki novinari, neka grupa novinara, da je bila posjeta logoru, pa su nas sklonili da ne vide da tu ima i djece. U logoru Manjača, što se tiče samog smještaja, uveli su nas u neke štale gdje su prije nas istjerali stoku, bila je gola zemlja, šljunak neki, drugi dan su dotjerali sirovu bujad, paprat, pa smo morali na tome ležati dok se nije pojavio Međunarodni crveni križ koji nam je dostavio ćebad. Od tog dana, od dolaska Međunarodnog crvenog križa bilo je sasvim lakše, više hrane je bilo, bili smo registrovani, nije više bilo tih ubistava i maltretiranja.

Malo kasnije, sa grupom tih maloljetnika i bolesnih, prebačen sam u Trnopolje, taj neki vojni logor, tranzitni centar, ili kako su ga već sve zvali. U Trnopolju sam ostao kraći period da bih izišao u Prijedor kod porodice, kod rodbine, ne bi' li nekako našao put da izađem iz Prijedora. To je potrajalo do kraja septembra iste godine. Po dolasku u Prijedor, morao sam ići u taj njihov Crveni krst da se prijavim, pošto nemam nikakvih dokumenata, morao sam imati te neke, to je bio list papira bez slike, bez

ičega, ali je gore bilo napisano velikim slovima, i to smo morali pokazivati na svim punktovima na koje naiđemo u slučaju patrola ili čega, velikim slovima pisalo u čošku "beskućnik", ja mislim, u prevodu - za odstrel, ništa drugo. Tako da je i sam boravak u Prijedoru bio kao u logoru, nisi smio nigdje izać', gdje god si čuo kakvo motorno vozilo, morao si skakati na stražnje prozore tamo, krit se po kukuruzima. Nisam smio noćivati u kući, uvijek smo noćivali negdje tamo po nekim međama. Krajem septembra sam izišao za Travnik nekim konvojem, iz Travnika preko Hrvatske otišao sam za Njemačku. Iz Njemačke sam se vratio u oktobru 1999. godine u Sanski Most, 2001. godine vratio sam se u Bišćane. Popravili smo svoju kuću. Vratio sam se kao jedini član svoje porodice. Danas bi trebalo da nas je tu negdje 50-60 članova uže porodice, a ima nas pet: ja, moja majka, žena i moja dva sina. Radim, zaposlen sam pri mjesnoj zajednici, radim na povratku, tražim nestale, još uvijek tragam za tih svojih deset najbližih, plus 50 malo daljih, da kažem, rođaka. Toliko. Hvala.

Teufik Kulašić: Nezgodno je vraćati se na ono što je bilo, što čovjek hoće da zaboravi, iz svog nekog ugla da bi normalno živio, da bi moja djeca imala normalne uslove. Znači, nastojimo da u stvari to zaboravimo, a nije pošteno da nam se izvuku oni koji su nam to radili. I zbog toga, evo već je jeza, zbog toga mora čovjek da priča. Ja bih volio da u ovoj publici ima više mojih prijatelja Prijedorčana, ne kažem Prijedorčana Srba, nego Prijedorčana, da bih ja bio siguran sutra da moje dijete, ako Bog da i unuča, ima normalan život. Nema ih i neće da budu, oni kontaju da se ovo u stvari nije desilo, da mi u stvari izmišljamo neke stvari. Ovde, što mene jeza hvata, pokušajte skontati da to nije izmišljanje, da je to nešto što je teško pričati, a čovjek mora.

Kozarac, čuli ste mnogi za Kozarac, Kozarac je bio u to vrijeme sravnjen sa zemljom. Treba se podsjetiti tog vremena prije tog sravnjavanja i istjeravanja što bi se reklo, i mačke i pseta iz Kozarca, nije to više bilo da se istjeraju samo ljudi, nego istjerani su svi, života nije bilo tih nekoliko godina 1992 -1997, 1998, kad smo se eto ponovo krenuli vraćati i pokazivati da je nama do života. Ovi iz Tribunala predstaviše, i hvala im što kažu da je to bilo sistemsko, jeste. Mi to u Kozarcu jesmo osjetili, jer na TV Banja Luka ne jednom je bilo ponovljeno "ustaško gnijezdo" za Kozarac. Normalni ljudi koji tu žive, koji idu na posao, ja sam u to vrijeme radio kao profesor u Elektrotehničkoj školi u Prijedoru sa kolegama i Srbima i Muslimanima, čak u mnogim varijantama nisam po imenu znao razliku između Hrvata i Srbina, meni nije ništa govorilo. Bili smo kolege, radili smo zajedno. I onda, znate i sami, školska godina se završava polovinom juna, tamo nekim uredbama krajem maja se najavljuje završetak školske godine. Na sjednicu nastavničkog vijeća krećem autobusom kao i svaki put na posao. Na Orlovcima zaustavljaju autobus, ulazi, da ne kažem ko, naoružani ljudi, kažu: "Ko je Musliman iz Kozarca, neka prijeđe na drugu stranu ceste, ima autobus za nazad." Ja sam to doživio samo zato što sam Musliman, a krenuo sam da zaključim ocjene, nastavničko vijeće u Elektro-školi u Prijedoru. Tamo neko je iznad toga rekao: «Hajmo nazad u Kozarac». Možete misliti sada to vrijeme u Kozarcu, to granatiranje. Da je bilo dan, previše je, potrajalo je to nekoliko dana poslije toga, ta psihoza, to iščekivanje nečega, ne znamo ni mi čega. Da se razumemo, obični ljudi do zadnjeg momenta nisu vjerovali da nam se nešto slično može desiti, do zadnjeg momenta. Zato nemojte nikoga pokušati optužiti kako i što se niste izvukli, to je sudbina, to je ono vjerovanje u jedan normalan život, u koji se, da se razumjemo, i sada vjeruje, ali od strane žrtve. Ja to ne mogu da prihvatim, ali nemam nekog uticaja na tu drugu stranu, jer i dalje, ko nije bio u Kozarcu, sada kad dođe u Kozarac, taj

srušen Kozarac nije više srušen. To je Kozarac u kome ljudi normalno žive, ulažu svoj kapital, svako ljeto, ovo je nezgodna stvar sada pominjati ljeto, nama se ovo desilo u ljeto, u ljeto je Kozarac doživeo najgore, a apsurd najveći, u Kozarcu je sada najljepše ljeto. Svi ti ljudi koji su igrom slučaja, sudbinom, uglavnom van Kozarca, raseljeni po cijelom svijetu, nema gdje nas nema, nose taj Kozarac u srcu, dođu u Kozarac i žive ljeti u Kozarcu, spremni i da zaborave to, spremni da žive.

Znak da će biti zlo je noć uoči 24. maja, iselile se one familije što ih je bilo desetak u samom Kozarcu, familije Srba su otišle noć prije. Da se razumijemo, i one su s nama dočekale ovaj, kako se u našem narodu često kaže: "sadžak", ovu nesreću do zadnjeg, i na nekakav mig, oni su otišli i mi smo ostali. Taj napad, to granatiranje desilo se 24. maja negdje u prvim poslepodnevnim satima. Šta pričati o tome? Kozarac, šire područje je brojalo dvadesetak hiljada stanovnika, nesrpskog uglavnom. Znači, tu su za ove planove i ovaj sistemski dio koji pomenuše ovi iz Haga, idealno tlo. Ne sekiraju se gdje će granata pasti, padaju granate po civilima, ljudi bježe, pokušavaju se snaći. Ljudi u svojoj nekoj glavi iz tog Drugog svjetskog rata imaju, ajde šuma je spas. Ne, šuma nije bila spas. Od strane Gradiške bili su spremni na naše traženje spasa u šumi. Neki živi svjedoci kažu da je svako drvo u stvari bilo vojnik. Sva sreća ti nisu tad odradili neki zulum, jer u toj nekoj medijskoj kampanji, osjetili su sigurnost da ako odu u ruke, ako se predaju, da će onda proći dobro. Moj otac rahmetli, veliki belaj smo imali s njim, invalid je, ali je bio momak u vrijeme Drugog svjetskog rata. Tek tada ja saznam neke stvari koje čitavo vrijeme rata on nije nijednom od nas pričao, tri sina i dvije sestre ja imam, odnosno njegove ćerke. Nikome nije pričao o nečemu što nije bratstvo i jedinstvo. A u stvari tada je rekao: "Ne idite sami njima u ruke, neće vam biti dobro." Slušajući taj neki njegov instinkt, ja sam možda sad ovdje među živima. Nismo otišli se predat', a kolone i kolone su iz Kozarca otišle u Prijedor, a na samom izlazu iz Kozarca bili su, što bi se reklo, preškartani. Izabrani su po nekim metodama, to mnogima ni danas nije jasno, mnogi su odmah tu ubijeni, drugi su otišli u logor. Ja nisam bio u toj grupi, ovo sam samo slušao iz svjedočenja tih koji su vidjeli i ta ubistva, brutalno klanje u kupatilu jedne kuće, ja sam to čuo od drugih, na kraju to i jeste bila istina, na benzinskoj stanici je bilo poredano nekih tridesetak ljudi, to se dešava 24. maja. Ja tražim spas, odnosno ne samo ja nego sa tim invalidom ocem, imao sam suprugu u sedmom mjesecu trudnoće, dvije sestre, dva brata, kako bi se reklo: ko bez glave. Ima tamo neka linija, tu ćemo se držat', ajmo tamo u to selo. Ima tamo stvari. Tu rata nije bilo, tu je bilo samo kako izvući živu glavu. Nije bilo borbe, što u zadnje vrijeme postavljanjem vijenaca na spomenike srpskim junacima pokušavaju da kažu. Rat je bio za 26 žrtava koji su branili Prijedor. Nigdje nema tri hiljade i nešto iz ove knjige da se pomene. Tada oni nisu branili Prijedor, oni su ubijani od Prijedorčana. Taj prvi dan, šuma, pa opet nazad, malo se kao smirilo to granatiranje, u nekim podrumima noćimo jedan dan. Drugi dan ponovo isto, u toku dana granatiranje, traži neki zaklon. Tek treći dan uspijevamo, tada je Kozarac već bio uveliko, kako bi se reklo vojnički, pao; ušla srpska vojska u Kozarac. Nigdje žive duše. A moj otac, rahmetli, toliko je nastojao da ga ostavimo kod kuće i da ga ubiju na pragu njegove kuće. To je njemu u cijeloj toj nevolji bilo 'ajde makar to, nek' me ubiju tu gdje sam i živio. Nismo dozvolili, nosili smo ga nas tri sina njegova, nosili, nije mogao hodati, pa smo onda nabavili neka kolica, pa smo ga vozali, nismo mogli dozvoliti da pored nas trojice on ostane, pa da nosimo tu neku grešku na svojoj duši da smo ga ostavili da ga ubiju. Izvukli smo se i mi i on, sem ovog najstarijeg brata koji je ubijen na ovim Korićanskim stijenama. Treći dan uspijemo preći u taj, što bi se reklo, južni dio Kozarca gdje nisu ni rušili ni palili ni

pljačkali iz nekih razloga, kasnije se to ispostavilo da su taj dio ostavili da nasele tamo neke iz nekih drugih mjesta koji kao neće imati gdje. I u to jedno selo uspijemo doći tako komplet s ovom familijom, i tako je to trajalo do 14. juna, znači 20 dana od početka granatiranja. Tog 14. juna, ovo što neki pominju etničko čišćenje, ovo ne zna se više ni kako to nazvati, uglavnom idu borci od kuće do kuće, izvode mušku čeljad i vode tamo. Da se razumijemo, ja sam tada znao i za logor Omarska i za logor Trnopolje, čak su mi kolege iz Trnopolja, većina koji su već bili dole, poručivali da dođem dole, da je dole sigurnije. Još su žene ovako iz ovih sela koja još nisu dirali, išle i nosile hranu. Tu su muškarci bili, žene koje su bile na neki način u izbeglištvu u svom mjestu, nisu bili kod svoje kuće, ali su bili kod neke kuće, i šta se našlo tu, odnesu da podijele sa svojim najmilijim u logor Trnopolje. Iz logora meni moje kolege poručuju: "Dođi, sigurnije će tu biti, u logoru." Ja nisam to poslušao. Opet kažem, to je sve igra sudbine, da čovjek to sve prođe i evo da ostane živ. Tad u tom selu u toj ulici, u tih nekoliko kuća gdje nas je bilo, na primer u ovoj kući gdje sam ja bio, bilo nas je više od 30. Osećali smo se sigurnije što nas je više na okupu. Nije bilo potrebe, bilo je i drugih praznih kuća, ali to je nekako ta psihoza, lakše je podnijeti tu nevolju kad nas je više. Tad smo pohvatani, uhapšeni, ne znam više ni kako to nazvati, uz ono silno izživljavanje, nipodaštavanje. Taj rastanak sa tim ženskim dijelom familije možete misliti kako to pada čovjeku, ne znate šta će biti s njima, a vi im ne možete dati nikakvu sigurnost, a ne znate ni šta će biti sa samim tobom, ne znate šta će se u stvari desiti, pogotovo ja, ostavljam trudnu ženu.

U tome nekom mučenju, hodaњу, krenuli smo prema Omarskoj pješice. Očekuje se neki autobus koji će nas potrpiti, ali nema tog autobusa. Sistema ima ili ga nema, uglavnom to je nazovi vojska, svi su oni u uniformama, imaju one, što ja do tada nisam nikad vidio, rukavice, ma svašta nešto, to je ono za neverovati ali to su ratnici, za mene su to ratnici. Ja razumem da sam i ja uhvaćen s puškom, da sam negdje na liniji, pa dobro, ljudi rade svoj posao, hapse, ali ovo su sve civili, ovdje niko nije imao ništa kod sebe. U tom pješičenju prema Omarskoj konačno naiđe i taj autobus. Potrpaju nas u autobus, put Omarske. A u ovoj cijeloj priči prije što sam ja znao, već sam znao da je Omarska logor i da je to najgori logor. I konačno sreća u nesreći, na kapiji u Omarskoj, negdje kasni poslepodnevni sati su bili, možda 5, 6, 7, ne znam ni ja, baš ono šeretski, stražar na ulazu: "Vozi dalje, ovdje nema mjesta". Nas 41 znam da je u autobusu bilo, ovi poslušasaše, nas probudi možda jedno 5-6 vojnika i vozač koji vozi autobus, usput nas je neka patrola sreća i kad su vidjeli da smo mi neki zarobljenici, onda su nas oni istjerali napolje i oni se izživljavali sa nama, ja sam bio u toj koloni, brat mlađi od mene tri godine bio je do mene, iza mene brat stariji i muž od sestre. I onda kreće ono da se mlatimo između sebe. Bio sam negdje možda deseti u koloni, i sad već razmišljam kako sad ja da se mlatim s bratom, a već gledam tamo moraš se mlatiti, ono što kažu, do iznemoglosti. Ne ono sad pretvaranje, nego upotrijebi svu snagu da se udaraš, da oni gledaju kako se mi udaramo. Pa onda izvede tog mog zeta na jarak i kreće ga klati kao. Nemate pojma kakav je to osjećaj da čovjek u stvari to nekako, je l' to neka moć, ja više ne mogu to shvatiti, nekako shvatate to čak normalno. Čovjek to prihvata u toj nekoj samoodbrani dok ne dođe red na njega, nekako kao ono, to se dešava i to je tako suđeno, čekaš svoju sudbinu. Ja gledam tu, treba moj zet da bude zaklan. Tamo bajonet on je skinuo s puške, taj bajonet je tu, ne znam više šta, uglavnom ne ide to, ne može on preklati s tim oružjem jer to nije onaj oštri nož da bi to uradio i u toj nekoj nervozni odustane, vrati mog zeta u kolonu. Ali zato u povratku udara mene bajonetom po glavi i meni pukne glava ovde, ne od oštrice bajoneta nego od siline udarca, i da vam kažem, i to je opet sreća u

nesreći. Ta ista krv, ta ista krvava faca mene spasi ovoga, jer "ovaj je već dobio". Kad uđem u autobus, "ovaj je već platio, 'ajmo druge". Je l' vjerujete, spasi me to što mi je bila krvava faca, što sam ja komplet bio od tog udarca krvav. Eto, malo sam naćeo i taj doćek u Keratermu, to je negdje u vrijeme mijenjanja tih smjena, oko 18.00 ćasova, najgore je vrijeme, da vam kaćem, to vrijeme kad se mijenjaju smjene: jedni dolaze frićki, drugi treba da odu, i potrefi se da taj autobus kojim sam ja doćao bać u to vrijeme. Straćno ićivljavanje, batine, ludo je sad reći, bez ikakavih razloga, ali tu se naću na primjer prljava obuća, odma' kaće: "bio u zemunici"."Ovaj je", kaće, "snajperom drćao tol'ko i tol'ko", to je neka podloga iza tih batina, da oni opravdaju, da ovaj što mlati opravda onom što ne mlati, koji se ponaća, ajde da nazovem, normalno. Nisu svi mlatili, da se razumjemo, u tim straćama i u tim ekipama, da kaćem, bilo je i drugaćijih ljudi. Gledali su, vjerovatno im je bilo nezgodno, morali su to gledati, znaju da to rade njihove kolege, a u tom momentu po meni i oni su saućesnici tog zloćina koji se dećava. Sreća u nesreći, utrpaju nas u te, kako je ovde rećeno, magacine, mi ih zvali spavaone, ne znam iz kojeg razloga spavaone, ali eto vjerovatno ćto su ta mjesta bila odrećena da mi spavamo tu, ne znam ko je mogao u tim uslovima inaće spavati, ali to je bio taj prostor u toj "dvici", kako smo je zvali, do "trice" one u kojoj je bio masakr, gdje sam bio i ja. Sreća je bilo imati paletu, drvenu paletu da ne lećite na betonu. Tu privilegiju su imali ljudi koji su prije nas doćli tu, tu negdje od 20. i nekog maja je poćelo dovoćenje civila, ja sam doćao 14. juna. U tim uslovima u logoru, tećko je posle svega prićati, ali neki detalji ostanu.

Ne bi bilo dobro da ne pomenem to veće kad su ubili najmanje 150. Ćuli ste ćta su ovi istraćitelji naćli, a sad ćete ćuti kako je to doćivio ćovjek koji je bio u sobi, odnosno magacinu, do tog magacina, jer vjerujete, neki sam i vjernik, ali tada me vjerovatno samo pravi Alah spasio da ne sićem s pameti. Kako? Ni u jednom momentu, je l' vjerujete, nisam pomislio da se vani ubija, ni u jednom momentu do samog jutra. Za mene je to bilo, oni nećto snimaju, jer je bila galama: "eno ga, bjeći, ne dajte tamo." To slućate, slućate paljenje jednog auta da radi u leri, kako bi rekli. Pale se farovi, okomito na to mjesto odakle su ovi, kasnije smo vidjeli, bili prisiljeni da izlaze. Provalili su jedna vrata koja su bila izmeću WC-a. Nazovi WC-a, nekih hiljadu duća u dvije kabine, moćete misliti na ćta je to lićilo. Upalili su to vozilo, ja sam jedino to ćuo i ćuo pucnjavu, i ćuo normalno galamu straćara i jauke ljudi koji su vjerovatno pogoćeni. Opet ja ponavljam, ni u jednom momentu nisam pomislio, nije mi to doćlo u glavu da se njih ubija. A ujutro saznajem, utovarom na šleper. A i sam sam vidio taj isti šleper da izlazi iz kruga fabrike Keraterm, da curi krv sa obe strane, da su ti ljudi ćto ranjeni, ćto ubijeni, svi bili utovareni na taj jedan šleper koji je odvećen, izaćao iz tog kruga, ne znamo gdje, sada ćujem da je to jedna od ovih pronaćenih grobnica. Moćete misliti da sam tada skontao da se ubija, da li bi mogao ovako prićati, da li bi mogao ostati normalan otac ćetvoro djeće. To prvo dijete je roćeno uoći 24. kada su pobijeni ti ljudi, moja ćerka prva je roćena 23. maja. Ja ne znam ni gdje, ni ćta mi je u tim momentima, je l' vjerujete, padalo na pamet. Ovaj stariji brat ćto je ubijen igrom sudbine na Korićanskim stijenama, ne jednom je rekao: "Kako moćeć biti tako, da ne kaćem, ravnodućan?" Dragi buraz, kako pomoći kad ne mogu ni sebi pomoći. Kaće: "Tvoja ćena treba da rodi". Jeste, treba da rodi, ali ja ne znam ni gdje je, a kamoli da sad razmićljam o tome ćta će se desiti njoj, kad ne znam ni meni ćta se moće desiti. I u tome svemu, nekoliko noći poslije, tog mog zeta izvedu na batinanje. U tom nekom normalnom razmićljanju, ja ili sam nenormalan bio tad, ili, govorio sam tim okolo: "Ajmo, bolan da ne izlazimo kad nas prozovu kad je to poslije 11, kad je to, ćto kaću, gluho doba, ajmo zajednićki podnijeti ovaj jad i ćemer." Ne, ljudi, to je borba svakog

za sebe, ne može se u tim uslovima napraviti kolektiv, ne može, jer u onome prozivanju, ako ga neko zove, onaj koga ne prozovu ima onu slamku za koju se hvata da će ostati živ. I nismo uspjeli. A bilo je načina, kako sam ja pretpostavio, da onda zajednički istrpimo, da niko ne izlazi vani pa da zovemo, da vidimo šta to znači kad nas mlata odjednom petsto. Je l' vjerujete vi, tih petsto ljudi stane na 2 x 10 metara. Kad uđe gospodin Žiga, ne znam šta je s njim, je l' on osuđen. Žiga znam da je u Hagu. Kada uđu i počnu svoje orgijanje, petsto ljudi stane u dva metra. Pretpostavljate koja je to muka, to je sve borba za goli život, ako se tu može čovjek boriti za život. I onda dođe i vreme da mene isto ispitaju, logika je takva bila. Svi koji smo tu, po priči tamo vani negdje, mi smo u stvari tu privedeni samo da obave s nama informativni razgovor, a to što niko ne izađe odatle. Svi novi koji dođu su, nema problema, pod tim nekim pritiskom, ono, ispitaće ga i pustiti. Odmah mu srežemo to razmišljanje, kažemo: " Još niko odavde nije sem u Omarsku, a Omarska opet – gora od Keraterma." Na tom ispitivanju opet sudbina, ne znam više kako to da nazovem, ispitivač normalan čovjek, jer vjerujete, da ja nisam dobio batine na ispitivanju, a znam po priči drugih da su bili batinani. Je l' to zbog onoga što tamo u onome piše da sam ja diplomirani inženjer elektrotehnike, pa sad čovjek skontao, ajde sad makar ću popričat' s nekim normalno. Ne znam, al' znam da taj razgovor koji je trajao više od sat vremena za mene je bilo, kad sam vagao šta i kako pričati i šta pričati, ima jedan rezon, kaže: kad ne znaš kud ćeš i šta ćeš, bori se istinom. Kad me pita šta je mudžahedin, ja mu kažem. Sve što je tražio od mene, da pogrešno neko ne shvati, da sam ja valjda izdavao, davao podatke koji su njima potrebni, ma ne, oni su sve to imali, je l' vjerujete ljudi, 20 i više A4 stranica, A4 formata sitno pisano je pred tim ispitivačem, imena i prezimena. I ono mahinalno čovjek ide, pošto sam ja Kulašić, ode on na slovo K i nađe Kulašića i onda: "Znaš li toga?", "Znaš li toga?", "Šta je taj radio?", "Šta je ovaj?" Odmah smo se na neki način sasekli u svemu tome, ja sam mu rekao: "Je l' da pričam ono što ja znam 100% ili što sam čuo." Ne, kaže, nemoj to što si čuo, nego samo to što si ti 100% siguran i što je na neki način istina iz tvog ugla. I, je l' vjerujete, i posle tog otvorenog razgovora, posle tog ispitivanja u kojem ja nisam dobio batine, kad sve to kažem i svojim logorašima, bratu jednom, drugom, kažu: "Ti si gotov, ode i ti. Znaš ti šta to znači? Ode dalje, ode za Omarsku." Ti si ekstrem, postaješ automatski ekstrem, jer govoriš nešto što je nenormalno, i otkud si imao hrabrosti to da pričaš. Ja sam osetio tada da tu neku istinu, jer čovjek dođe u situaciju da u stvari nema izlaza, jer ono što je Nusreta pomenula, ružan je taj osjećaj bespomoćnosti. Tako da često i pomisliš: "Daj više da me nema." E u tome je možda i to važilo kod mene, da ja pričam baš ono što sam smatrao u tom momentu da treba reći. Prozivanje jedan dan poslije toga, pa drugi dan, nisam ja među ekstremistima; nema mene na spisku da idem za Omarsku. I ostajem tu gdje sam, ostajem u Keratermu, ostajem u logoru, što bi se reklo, sretan što sam ostao, što nisam otišao samo na gore i ništa drugo.

Način na koji su htjeli da nas omalovaže, meni je ostalo u sjećanju da jedan momak, stražar koji je vraćao tu, nije stalno stražar, često je dolazio sa psom vučjakom, čujem posle išao u specijalnu školu, znači retardiran, znate šta je taj radio? Sreću smo imali na primjer kada ona platnena crijeva za hidrante, pa nam puste tu vodu, pa to je bilo ko da smo dobili da se kupamo u bazenu, jer smo imali priliku da se napijemo vode, bez obzira kakva je ta voda, da se razumjemo, sve je to juli, a znate juni i juli kakvo je vrijeme. On da bi pokazao tu svoju neku zadojenost, ne mogu to opisati, on sa tog crijeva otjera nas koji smo žedni i pijemo vodu, da bi njegov pas se napio vode. Specijalna škola, završio specijalnu školu. U tom istom logoru ja sam imao šansu

normalne razgovore da obavim sa gromadom mog područja, pjesnikom Ujdinom Šakićem, koji je isto bio sa mnom u logoru, imao sam šanse da normalno popričam. Mi smo plakali jedan drugome, mi smo jadikovali, pokušavali u tome svemu naći načina za dijalog i da pričamo o tome svemu. I onda dođe vrijeme, opet kažem, ovi iz Haga su to pomjenu, taj 5. avgust. A prije toga moram još nešto napomenuti, kad je viđeno prvi put UNPROFOR-ovo vozilo. Inače, da kažem, za vrijeme dobrih smijena, bilo je dobrih ljudi u tim smijenama koji su nas čuvali, mi smo mogli biti napolju, na asfaltu, to je za nas bio spas jer mi smo tamo u onim prostorijama u onom mraku. I viđeno je jednom UNPROFOR-ovo vozilo. Nemate pojma koja je to sreća bila tog dana. I te nazovi logoraške priče: vidjeli nas, nisu nas vidjeli, zna se za nas. Pazite, da se razumjemo, mi celo vrijeme kontamo za nas se tu ne zna. A kada naiđu kolone boraca sa ratišta, onda mi čujemo pucnje, pucaju na to mjesto gdje smo mi, znači ipak se znalo za nas, a mi smo vazda mislili da se to radi onako kako se radi jer se u stvari ne zna da smo mi tu. Da se razumjemo, to je na periferiji grada Prijedora. Omarska je da kažem na njivama, ali ovo je u samom gradu Prijedoru.

Još nešto moram reći, očekivao sam da će ova konferencija biti malo više razgovor i nas žrtava o tome kako mi pokušavamo sad živjeti tu gdje smo u stvari to i doživjeli. Instrukcije ove naše Nataše su baš bile i ja sam pokušao, uz određeno znojenje, što bi se reklo, vratiti se u to vrijeme, a u stvari mene više muči ovo danas. Četrnaest godina je prošlo, a da tog nekog priznanja, tog nekog poštenijeg odnosa prema tome što se desilo od strane naših komšija Srba, još nema. Ja sam mislio o tome da pričam jer mi u stvari hoćemo da vratimo život tamo gdje, u glavama tih ljudi, je izgleda to nemoguće. A dok god se to u glavama tih ljudi ne uradi, ovo moje znojenje, ovo moje mentalno trošenje nema nikakvog efekta. Ovo što ste vi čuli, mnogi od ovih mojih Prijedorčana znaju. Znaju jer su mnogi doživjeli ako ne na ovaj način, ono na malo drugačiji način, ali znaju. Ovi koji hoće da se to ne zna, jer da se razumijemo, ovo nije Drugi svjetski rat, ovo je tako medijski bilo pokriveno, zato ja ne prihvatam stav Međunarodnog suda kada kaže sto godina ili šezdeset godina je trajalo traženje zločinaca iz Drugog svjetskog rata, ovdje se sve znalo u istom momentu. Uzmite samo telefonija na kojem stepenu je bila u vrijeme, govorim telefonija, jer sam ja trenutno baš u tom fahu, radim u telekomunikacijama u Bosni i Hercegovini, BH Telekom. Samo to, da ne kažem, da sada svaka iole jača opština ima svoju televiziju, svoj radio, znači ne smijemo se sada vaditi na taj period Drugi svjetski rat, da se razumijemo, šta je sve od toga moglo biti, šta se sve moglo saznati. Najviše su u stvari doprinjeli ti neki živi svjedoci, a sada imamo mali milion tih snimki, mali milion toga da ljudi, pa evo i sami znate šta je uradio snimak vaše sugrađanke, vaše Nataše, vezan za ona ubistva Srebreničana. Znači to postoji, ali sad je problem da to realizujemo. Ne može za suživot u Prijedoru da se očekuje samo od žrtava, ali da se razumijemo, mi žrtve u odnosu na mnogo veće ribe, što bi se reklo, ne možemo puno uraditi. Zašto te mnogo veće institucije u stvari ne pokušavaju da se obradi ovo što je stvarno, što je dokazano. Ja se izvinjavam, ali stvarno, zamišljao sam da ću na ovoj priči imati veću šansu da kažem o trenutnom angažmanu, trenutno što je sada Kozarac, taj feniks, sada se u Kozarcu normalno živi, što ti ljudi koji imaju žestoke rane na svojim dušama, u stvari ponovo hoće da žive, a u stvari oni su žrtve. Je l' vjerujete, ono što glavno, što ima veze sa Prijedorom, to nije novac, nije tu novac bitan. Je l' vjerujete da bi za nas velika stvar bila to priznavanje i ovakvi otvoreni razgovori sa ljudima koji možda nisu znali, a sada kažu: "Jeste, to nije dobro što se desilo, imate punu podršku da zajedno pokušamo to izbrisati." Znači zbog čega? Pa, zbog one moje četiri kćerke koje će sutra u srednju školu u taj isti Prijedor, da ne dožive to što je njihov babo doživio.

Zbog toga treba nešto raditi. Čini mi se da smo prepušteni sami sebi, ne samo mi Bošnjaci, nego svi. Da ćemo mi isto tako kao što smo se nekada u te belaje uvalili, ostavljeno je nama, svaka čast međunarodnoj zajednici, ali to ide nekako sporo, ostavljeno je nama da mi to pokušavamo. A u stvari, u Prijedoru šta je poenta: u Prijedoru je trenutno od 31 odbornika u skupštini opštine, pet nesrba. Znači, vlast je ona kojoj nije interes da ovo što mi pričamo kao žrtve bude transparentno, da to svi žitelji Prijedora znaju, pa da onda gradimo zajedno Prijedor. A ne samo deklarativno, svi smo mi Prijedorčani. U stvari nismo svi isti Prijedorčani. Ja se stvarno izvinjavam i na ovom vremenu koje sam vam uzeo. Opet vam kažem, ne može se sve reći, ali čini mi se, puno bi mi lakše bilo pričati o ovome danas i kako sutra nešto napraviti, nego o onome što sam morao da se podsjetim svega toga što mi se desilo 1992. godine. Ja moram da prenesem i žestoke pozdrave iz Krajine u kojoj radim za vašu Natašu. Kažu, puno je pozdravi i ne mogu vjerovati da ima tako hrabrih ljudi. A je l' vjerujete da je hrabrost trenutno kod vas veoma bitna. Jer ovo isto što Nataša radi ovdje, da je kojim slučajem u Banja Luci, garantujem vam da ne bi bila živa.

Zijad Bačić: Ja se zovem Zijad Bačić. Dolazim iz Prijedora, selo Zecovi. Ja ću nastojati ukratko da vam to ispričam, pošto baš i ne volim puno o tome da pričam, ali eto. Krenuću od 25. jula kada je počelo to čišćenje u Prijedoru, odnosno u našem selu Zecovi i susjednom selu. Tog jutra mi smo ustali, otac je rekao da vojnici stoje ispred kuća na putu, i normalno, otac je otišao kod tog vojnika što je stojao ispred naše kuće i popričao sa njim, ali je on rekao da su to samo neke kontrole, da se ništa ne treba brinuti oko toga, da se samo ne ide daleko od kuće. I tako smo mi postupali, bili smo tu u blizini kuće i negdje posle dva-tri sata, tačnije oko 11.00 sati, taj neki njegov glavni komandir je došao i rekao je da svi ljudi od 18 pa dalje, ko je punoljetan, da moraju ići na jednu lokaciju kod tzv. Šabana Mesara dole u Zecovima, da se tu iskupe radi informativnog razgovora. I oni su normalno otišli svi, rekli su nama da će se vratiti do noći sigurno, da tu nema ništa loše. Mi smo ostali. Nakon što su oni otišli, nama su rekli da se svi skupimo u jednu kuću, u tom momentu su nam rekli da odmah idemo od kuće od mog strica. I tako je to i bilo. Mi smo u podrumu bili, vojnici ti što su tuda hodali, oni su pregledali kuće i vidjelo se, iz podruma se vidjelo da bacaju stvari iz kuće, a posle su onda izvodili, ako negdje nađu nešto sumnjivo u kući, izvode onoga čija je kuća. Ispitivali su, tukli nisu, ne mogu reć da su tukli, ali moram reći, u mojoj kući su našli jednu sikiricu, običnu malu sikiru, držalo je bilo, meni komšija napravio držalo, uredio je fino i pitali su moju mater: "Čija je ovo kuća?" Kaže: "Moja." Kaže: "Što će ti ova sikira, ovo ste napravili da ubijate Srbe?" I ona je objašnjavala da je to obična mala sikirica i u tom momentu je pala u nesvijest. Po njoj su polivali 'ladnu vodu, nakon dva minuta došla je sebi. I dva dana smo tako, ovi naši muškarci se nisu pojavili kućama, već su žene počele neke da plaću, mislim bile su puno svjesnije od nas dece, vjerovatno su znale već u čemu je stvar, da možda nikad neće ih ni vidjeti. I nakon dva dana, ti isti vojnici su non-stop bili tu u blizini, oko kuća, uglavnom mi smo uvijek u podrumu. Napuštale su ga žene da naprave hranu za djecu u kućama i normalno odmah da se vrate u podrum. I nakon dva dana ti isti vojnici su ujutro otišli u mjesto jedno, Briševo se zove, gdje su vjerovatno naseljeni, i negdje predveče oko 19.00 sati oni su se vratili i prolazili su tuda putem i samo su rekli: "Dobro veče i do viđenja." I nakon dva sata otkad su oni otišli, možda oko 20.30 časova, to je već suton, čuli smo i vidjeli da gori kuća od jednog komšije i popeli smo se na tavan, gledali to, čula se i pucnjava, to je bilo možda nekih stotinjak metara od te kuće gdje smo mi bili. I onda smo se vratili ponovo u kuću, sišli dole i sjeli, svak' se skupio, pošto je tu uvijek bilo više porodica, svi su, svaka majka svoje

dijete oko sebe. I onda su oni došli, ti Srbi. Čula se pucnjava da je sve bliže i bliže. Došli su pred kuću maskirani i jedan je rekao: "Izlazite napolje svi." Moja strina je išla prva, a pošto je to bila njezina kuća, i najstarija je bila tu među ženama, izišla je i rekla je, kaže: "Ovdje su samo žene i djeca." "Izlazite", kaže, "nema veze. Svi napolje." I eto, šta ja znam, božija sudbina je, ja to uvijek kažem, da je tako bilo, zadnji sam izlazio i dok sam ja tražio svoje cipele da obujem, oni su već bili svi u grupi. Ovi vojnici su počeli pucati. I ja sam nekako, krenuo sam, ali nisam išao prema njima u grupu, već između te žive vatre ja sam prošao, da me metak eto nije ni okrznuo. I stao sam, bila je odmah kuća do kuće, naslonio sam se na tu kuću, a oni su nekih desetak možda metara ispred mene ležali tu, moja mati i ti svi. Tu mi je poginula mati, dva brata, sestru su mi ubili. Tu je bilo petnaestoro djece, najmlađe je bilo godinu i po dana, najstarije 16. Ležali su ispred mene tu, oni su pucali rafalom, automatskim puškama i poslije kad su vidjeli da je sve mrtvo, da leži sve, vidio sam pola ruke, ovako, pištoljem je pucao jedan vojnik. Moj brat je imao žutu majicu na sebi i ležao kao otprilike ovako na šljivi i vidio sam da ga udario metak tu ovdje negdje, sad da li je lijeva ili desna strana, nisam siguran. Nakon toga, oni su krenuli u pravcu srpskog naselja. Ja sam tu ostao nekoliko trenutaka, mislim nije bilo ni suza, nije bilo ničega, to je neki šok, eto, ne znam ni ja kako, šta je to bilo. I kao razmišljao sam šta sad, gdje. I sjetio sam se, pošto smo uvijek bili dobri sa tim komšijama Srbima, nikad se niko nije zavadio, barem koliko ja znam. I otišao sam kod jednog Srbina, mislio sam da će mi tu biti najsigurnije, reko' ajde on će me, nismo se nikad svađali, nisam znao gdje bih drugo išao, znam da je svugdje bilo. I taj me čovjek primio, osam dana me držao kod sebe, saznao je za strica, imao sam strica, to je predgrađe Prijedora. Čuo je isto, on mi je rekao za oca i brata da su živi, da su u logoru Trnopolju, malo mi neke nade dao, on me je prebacio dole do tog strica gdje sam sa njim onda bio jedno 20 dana, onda smo prešli u Travnik, iz Travnika za Hrvatsku, iz Hrvatske za Njemačku. U septembru sam već bio u Njemačkoj. Otac je došao pred Novu godinu isto, brat je ostao u Bosni, ostao u vojsci. Vratio sam se 1997. iz Njemačke, živio u Ključu. Sad sam se 2001. vratio u svoje Zecove i živim i danas-dan dole. To je sve, da vas ne bih zadržavao. Hvala.

Hidajet Horozović: Ja sam Hidajet Horozović, takođe dolazim iz Prijedora, sela Zecovi, Gradina. Ja ću ukratko, pošto je meni malo teže o ovome pričati, već sam pustio koju suzu, ne mogu slušati, a kamoli pričati. Ja sam prije, pošto sam bio mlad, deset godina, ne mogu se sjetiti datuma, ni baš tačno vrijeme, ali znam kako je bilo. Prije čišćenja Gradine, došla je grupa vojnika pred moju kuću, 10-15 vojnika. Dva vojnika su ušla u kuću, razgovarali, uglavnom u uniformi, srpska vojska. Jedan od tih vojnika je odveo mater u drugu sobu, navodno ima neko oružje u sobi, da izađe. Izišli su tamo, prošlo je duže vreme. Vidio sam po materi da nešto nije u redu, međutim ona nama djeci nije htjela reći. Kasnije mi je sestra rekla da je mati taj dan silovana. Prošlo je to.

Sutradan, otac je već bio odveden, sutradan smo otišli kod materinog oca, taj dan smo gore bili, gledali smo kako moja kuća gori, prva kuća koja je zapaljena u našem gradu. Suton je padao, bili smo svi u kući, ležali, ja, brat, sestra, mati, dvije nene, tetka i dva tetića. Začuo se pucanj, nena je izišla van da uvede konje u štalu, tu se začuo opet pucanj, tetka je za njom izišla van, opet se začuo pucanj, rafal, kratki rafal. Dva tetića su izvirili glavu kroz prozor i u tome rafal kroz prozor, dva tetića odmah ubijena. Jedan od ta dva vojnika je ušao u sobu, nena je i mati rekla: "Ne pucajte, ovdje su samo žene i djeca." Počeo je rafale po nama, ja sam osjetio samo kratak bol u

nogu desnu i lijevu ruku. Šutio sam. Drugi je ušao u kuću: "Prestani pucati. Pali kuću." Međutim, taj je zapalio kuću, nije mogla gorjeti, izišli su van. Ja sam šutio jedno vrijeme i zvaao sam mater. Nije nam se niko odazvao, šutili su. Zvaao sam po drugi put, sestra mi klimnula i rekla da šutim. Ja se ušutio to vrijeme. Sestra viče: "Sve ubijeno, šuti dok ne vidimo jesu li još tu. " Ležali smo jedno sat-dva vremena sa familijom mrtvom. Sestra takođe ranjena u stomak, prešli smo na drugu stolicu da je previjemo, zamotamo ranu. Ujutro smo ustali, ponovo se vratili u tu sobu, vidio sam brata kako nema pola glave, sestru, nanu, svi leže mrtvi. Tu smo ja i sestra kroz šumu. Bio sam mlad, nisam mogao hodati, pošto sam ranjen u desnu nogu. Sestra me sakrila u žbun kraj puta dok je otišla kod prvog komšije. Taj je komšija došao po mene i u naručju me odneo do svoje kuće. Tad su ovi drugi shvatili da nije šala, da je čišćenje, da ubijaju sve redom. Pokupili su se svi i otišli do sela. Tamo je jedna vrlo mlada žena koja je uzela konjska kola i nas na konjska kola i u bolnicu u Prijedor. U bolnici su nas držali jedno dvije do tri sedmice u podrumu dole. Ležali smo u bolnici sve skupa dva mjeseca ja i sestra. Izišli smo, sestra jedna, sad ne znam da l' je Srпкиnja, da l' je Muslimanka, ne znam, odvela nas je kod oćevog dida u Praškovac, to je isto naselje u Prijedoru. Kad je otac iziš'o iz šume i ćuo za nas da smo živi, otiš'o u bolnicu, međutim dok je on otiš'o u bolnicu, mi smo već došli kući. Rizikovao je svoj život da dođe po nas. Odatle nisu autobusi vozili za Travnik, desetak autobusa možda koji su vozili za Travnik izbeglice. Otišli smo za Travnik, iz Travnika za Sloveniju, iz Slovenije za Njemačku. 1998. sam se vratio iz Njemačke u Ključ. Sad sam opet tu gdje mi kuća zapaljena, gdje mi je mati silovana, gdje mi je brat, sestra. Da znam makar... Ne znam da li sam bio dovoljno jasan, pošto stvarno mi je teško pričat' o tome. Toliko od mene. Hvala vam.

***

Održavanje konferencije pomogli su: Misija OEBS u Srbiji, Fond za otvoreno društvo, Savet Evrope, Ambasada Savezne Republike Nemačke, Ambasada Kraljevine Danske i Ambasada Velike Britanije u Srbiji.